

Yordam Kitap

Mehmet Devrim Topses

1977 yılında Ankara'da doğdu. 1999 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümünden mezun oldu. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesinde Eğitimin Sosyal ve Tarihi Temelleri Bilim Dalında yüksek lisansını, Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde ise doktorasını tamamladı. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde 2016 yılında doçent, 2021 yılında profesör unvanı aldı. Lisans ve yüksek lisans programlarında Sosyolojiye Giriş, Eğitim Sosyolojisi, Sanayi Sosyolojisi, Edebiyat Sosyolojisi, Sosyal-Kültürel Antropoloji, Türkiye'de Modernleşme, Felsefeye Giriş, Felsefe Tarihi, Uygarlık Tarihi, Osmanlı Toplum Yapısı, Kent Sosyolojisi, Göç Sosyolojisi ve İnternet Sosyolojisi dersleri okuttu. Bugüne kadar yayımlanmış 11 kitabı bulunmaktadır. "Minik Bebek" diye seslendiği Ekin Asya'nın babasıdır.

Yordam Kitap: 459 • **Gençlerle Baş Başa: Sosyoloji**

Mehmet Devrim Topses • ISBN 978-605-172-697-7

Kitap Editörü: Yeşim Dinçer • *Kapak ve İç Tasarım:* Savaş Çekiç

Birinci Basım: Eylül 2024

© Mehmet Devrim Topses, 2024; © Yordam Kitap, 2024

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)

Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Cağaloğlu - İstanbul

Tel: 0212 528 19 10 • **W:** www.yordamkitap.com • **E:** info@yordamkitap.com

www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: **Pasifik Ofset** (Sertifika No: 44451)

Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1

Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2

34310 Haramidere / İstanbul

Tel: 0212 412 17 77

GENÇLERLE
BAŞ BAŞA

SOSYOLOJİ

MEHMET DEVRİM TOPSES

Yordam Kitap

*Canım babam
Gürsen Topses'e saygıyla.*

İçindekiler

ÖNSÖZ 9

BİRİNCİ GÜN

SOSYOLOJİNİN YÖNTEM ANLAYIŞI

VE SINIFSAK TEMELLERİ 13

İKİNCİ GÜN

SOSYOLOJİNİN FELSEFİ TEMELLERİ 39

ÜÇÜNCÜ GÜN

TOPLUMU, TARİHİ

VE UYGARLIĞI NASIL AÇIKLAYACAĞIZ? 72

Önsöz

Yordam Kitap'ın sosyoloji, tarih ve felsefe konusundaki yayınları özellikle 2020 yılından sonra ilgimi çekmeye başlamıştı. Akılcılığın ve bilimin yol göstericiliğinin sorgulandığı bir çağda, toplum bilimleri alanındaki bilimsel metinleri bir araya getirmek ve okuyucuya kazandırmak gerçek anlamıyla cesaret ve öncülük olarak tanımlanabilir. Söz konusu duruşun toplumun en geniş kesimleri açısından taşıdığı değeri tarih gösterecektir. Aynı yayınevinden çıkan *Gençlerle Baş Başa* serisi, akıcılık ve anlaşılabilirlik açısından öğrencilerimin beğenisini kazandı. İlgi ve beğenilerini bana sıklıkla ifade ettiler. Felsefeye Giriş, Sanayi Sosyolojisi ve Uygarlık Tarihi derslerimizde bu seriden önemli ölçüde yararlandık. Bir dönem sonra öğrencilerimden bu seriye katkıda bulunmam konusunda istekler gelmeye başladı. Yakın çevrem ve dostlarım *Gençlerle Baş Başa: Sosyoloji* başlığı önerisini yaptılar. Bu başlık, benim güncel çalışmalarım ve hazırlığım açısından uygun gözüküyordu. Yordam Kitap Yayın Yönetmeni Hayri Erdoğan ise bu kitap düşüncem konusunda beni destekleyip cesaretlendirdi. Editör Yeşim Dinçer'le iletişim kurmamı, onun çok değerli yardım ve önerilerini almamı sağladı. Okuma ve gözden geçirme sürecinde kendisinin ve Elif Aksu Kaya'nın çok değerli ve isabetli önerileriyle kitabımız son şeklini aldı.

Kitabımız tarihin ve toplumsal yapının tarihsel materyalist bir yöntem anlayışıyla incelenmesinden yanadır. Sosyal bilimler için en geçerli bilimsel yöntemin tarihsel materyalizm olduğunu savunuyoruz. Aynı zamanda bu yöntem anlayışının, beş bin yılı aşkın uygarlık tarihinin sınıflı toplum yapısında emekçi sınıflardan kaynak aldığını ve emekçi sınıflara yol gösterdiğini düşünüyoruz. Uygarlığın evrensel değerlerini ve toplumların ortak gelişim düzenliliklerini göz ardı eden “yerli sosyoloji”, “kültüralizm”, “milliyetçi” ya da “muhafazakâr sosyoloji” gibi tutum ve bakış açılarına eleştirel yaklaşıyoruz. Onların bakış açılarının dışında, bilimsel bir tarih ve toplum yorumunu yansıtmayı amaçlıyoruz. Nasıl ki milliyetçilik, kapitalizmin ve burjuvazinin ideolojisiyse, sosyalizmin de yeryüzündeki bütün emekçi sınıfların, dışlanıp hor görülenlerin ortak dünya görüşü olduğunu vurguluyoruz. Yazım sürecinde moral desteğini hiçbir zaman esirgemeyen sevgili annem Jale Otman Topses’e ve kitabımın ilk isim önerisini yapan sevgili öğrencilerime en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Biricik kızım Ekin Asya, ona bu kitaptan ilk söz ettiğim andan itibaren duyduğu heyecanla beni moral açıdan destekledi. Ona buradan yeniden sarılıyorum, gözlerinden öpüyorum.

Geçtiğimiz hafta pazar günü çalışma koltuğumda kahveni yudumlarken, Asya yanıma gelip kararlı bir ses tonuyla sosyoloji okumak istediğini söyledi. (*Henüz lise son sınıfa gitmesine karşın, meraklı bir öğrencidir Asya. Babasının kütüphanesinde bulunan özellikle de toplumsal içerikli kitapları ödünç alıp ilgiyle okur. Yaşar Kemal'in İnce Memed'ini daha 16 yaşında bitirmiştir*). Şimdi sen şaşkınlığıma bakma benim. Duraklamam karşı çıkmamdan ileri gelmiyor. Herkesin yaşamıyla ilgili söz sahibi olması gerektiğini savunan bir akademisyen için biricik kızının kararlarına karşı çıkmak da neymiş! Sadece doğru duyduğuma emin olmak ve daha iyi anlamak için “sosyoloji mi?” sorusu dökülmüş ağızımdan.

Sosyoloji babacığım! Neden şaşırdın ki?

Belki de sevinmişimdir. Bir ailede iki sosyolog olacağız demektir. İnsanlık ve toplum sorunları konusunda seninle bolca sohbet ederiz öyleyse.

Bugün hiç işim yok. Şimdiden başlayabilir miyiz sohbetimize?

Memnuniyetle!.. Otur şöyle karşıma, baba-kız konuşalım. Nerede görülmüş ki Asya “sohbet edelim” diyecek babası da “şimdi olmaz” diyecek?

BİRİNCİ GÜN

SOSYOLOJİNİN YÖNTEM ANLAYIŞI VE SINIFSAK TEMELLERİ

Sabah saatleri. Babasının çalışma odasındalar. Devrim hoca kırmızı koltuğunda oturmuş, elinde kahve fincanı var. Masanın sağında ahşap bir satranç takımı duruyor. Devrim hoca kitap okumanın dışında satranç oynamayı da çok sever, öğrencilerine önerir. Asya da kitap okumayı sever ama satrancı sevmez. Asya masanın hemen karşısındaki mavi sandalyeye oturdu. Bir soru sordu, konuşmaya başladılar.

Sosyolojinin “insan ve toplum sorunları” konulu bir bilim dalı olduğunu düşünüyorum, yanılıyor muyum baba?

Çok genel olarak öyle de diyebiliriz. Toplumunu anlama ve açıklama çabasıdır. Fakat açıklamanın da ötesinde sosyoloji, toplumsal sorunları çözmeyi amaçlayan bir disiplindir. Öyleyse şu üç anahtar sözcükle tam olarak betimleyebiliriz sosyolojiyi: anlamak, açıklamak ve çözmek. Toplum akıl ve gözlem yoluyla anlaşılabilir ve açıklanabilir. Toplumsal sorunlar açıklanabildiği ölçüde çözümlenebilir. “Kimin için çözmeye çalıştığını” sorusu daha önemli olsa da ilk adımda böyle tanımlayabiliriz sosyolojiyi.

Dur bir dakika!.. Sosyologlar her cümlelerine “toplum” sözcüğü ile başlıyorlar. Sizin için neden bu kadar önemli toplum kavramı?

Haklısın, çok hızlı başladım Asya. Adım adım gitmek en iyisi olur. Senin de söylediğin gibi sosyoloji, toplumu

inceleyen bir bilimdir. Önce bu kavramdan yola çıkalım. İnsanlar arasında genel ihtiyaçlar çerçevesinde oluşan geniş boyutlu karşılıklı etkileşim örüntülerine biz “toplumsal yapı” diyoruz. Hiçbir insan doğanın zorlu koşulları karşısında tek başına yaşamını sürdüremez. İnsanlar toplum halinde yaşamak, işbirliği yapmak zorundalar. Daniel Defoe’nin romanında geçen “Robinson” kahramanı aslında bir hayal ürünüdür. İnsan ihtiyaçları, başka insanlarla işbirliğini zorunlu kılar. Sosyolojinin bu temel kabulü, ilk olarak 14. yüzyılda Tunus’ta İbn Haldun tarafından dile getirilmiştir.

İbn Haldun kim?

Toplumu bilimsel anlamda inceleme düşüncesinin öncü isimlerindendir İbn Haldun. *Mukaddime* başlıklı eserinde toplumsal yapının belirli düzenliliklere sahip olduğunu, bu nedenle insan akli yoluyla incelenip anlaşılabileceğini belirtiyor. Nasıl ki, insan bedeni ya da doğa belirli düzenliliklere göre işliyorsa toplumda da belirli düzenlilikler vardır diyor. Üstelik bu düzenlilikleri kutsal kitaplar ya da peygamber sözleriyle değil, akıl ve gözlem yoluyla öğrenebileceğimizi ifade ediyor. O, sosyolojiye “ümran ilmi” diyordu. Fakat onun sosyolojiye en belirgin katkısı, toplumsal yapıyı maddi bir gerçeklik temelinde açıklamaya çalışması oldu. Toplumun oluşumunu, “kader birliği”, “ortak amaç” ya da “kutsal bir söylem” nedeniyle değil, insanların yaşamlarını sürdürebilmek için diğer insanlarla zorunlu olarak işbirliğine girmeleriyle açıklamıştı. Ortak amaçlar, kutsal söylemler daha sonra geliyordu. Yeryüzünde farklı kültürlerin ortaya çıkıp gelişmesini “yaratılış özellikleriyle” değil, coğrafya gibi maddi bir gerçeklik unsuruyla birlikte yorumlamıştı. Toplumda ancak

temel ihtiyaçlar karşılandıkça, ince zevklerin gelişmesi mümkün olabilir diyordu. “Bu ihtiyaçların karşılanmasının henüz bir düzene kavuşmadığı dönemlerde insanlar daha hırçın ve savaşçı olur” diyordu. Senin şimdi sosyolojiye duyduğun ilgi, toplumu anlama ve açıklama isteğinden kaynaklanıyor. İbn Haldun da sanki sana cevap veriyor: Seni, “Evet, toplum dediğimiz şey anlaşılıp açıklanabilir” şeklinde yanıtlıyor. Onun *Mukaddime* başlıklı eseri için Süleyman Uludağ ya da Turan Dursun çevirilerini önerebilirim.

İbn Haldun toplumu dinsel yönden açıklama tarzlarını kabul etmiyor muydu?

Din ve felsefeyi birbirinden kesin çizgilerle ayırmıştı. Dinsel bakışlar ümran ilmi gibi bir alana girmemeli, ümran ilmi de dinsel bakış ve tutumdan bağımsız olmalı yaklaşımı içindeydi.

İnsan ihtiyaçları deyince ne anlatmak istiyorsun?

İnsanın temelde biyolojik bir organizma olmasından kaynaklanan yeme, içme, barınma gibi ihtiyaçlarının karşılanması gerekir. Doğa karşısında bu ihtiyaçlarımızı tek başına karşılayamayacak kadar zayıf bir bedenimiz var. Güçlü pençelerimiz ve kürkümüz yok. Yırtıcı hayvanlar ve doğal afetlere karşı aynı şekilde tek başımıza direnemeyiz. Tarih içinde insanlar avcı toplayıcı dönemlerden başlayarak kendi aralarında işbirliği durumunda, yani toplumsal bir etkileşim içinde yaşamışlar. Bu işbirliği sürecinde ortak ya da farklı dünya görüşleri, alışkanlıklar, kültür ya da inanış sistemleri geliştirmişler. Temelde kurdukları bu işbirlikleri, üretim ve paylaşım süreçleri tarih içinde değiştikçe kültürleri, inanış biçimleri ve dünya görüşleri de zaman içinde değişmiş. Bu nedenle biz sosyologlar,

insanın toplumsal bir varlık olduğunu, tek başına değil, toplumsal gerçeklikle karşılıklı ilişkisi içinde açıklanması gerektiğini düşünüyoruz.

Toplumun sorunları ortak değil mi? Biraz önce sosyolojinin toplum sorunlarını “kimin için çözmeye çalıştığı” derken ne demek istedin?

Sosyoloji sınıfsaldır demek istedim. Toplumda farklı çıkarlara sahip sınıflar dururken, herkesi kapsayan ortak çözüm önerileri gündemde sonraki sıraya düşüyor. Örneğin halk egemenliği ilkesi, halk için ilerici olsa da, halkı yönetimden uzak tutmak isteyen bir avuç sömürücü-bezirgân sınıf için kötü bir çözümdür. Laiklik, iç savaşları önleyen ve toplum içinde insana sadece insan olduğu için değer veren bir yaklaşım olması nedeniyle halk açısından ilericidir. Fakat din yoluyla toplumu kontrol altına almak isteyen sınıflar için kesinlikle tercih edilmeyen bir seçenektir. Sevgili kızım, aslında yalnızca sosyoloji değil, sosyal bilimlerin tümü sınıfsal bir temelde gelişir. Modern toplum ekonomik ve kültürel açıdan birbirinden farklı tabakalara bölünmüştür. Bu tabakalar, üretimden aldıkları pay, yaşam, saygınlık ve konfor düzeyleri açısından eşitsiz bir hiyerarşi oluştururlar. Toplumsal çıkarları da birbirinden farklıdır. Söz konusu tabakaların her birine sınıf diyoruz.

Sınıfın birden fazla anlamı olduğunu biliyorum. Eskiden sınıf deyince okulda diğer arkadaşlarımla birlikte öğrenim gördüğümüz geniş bir derslik aklıma gelirdi.

Gözünde ilk canlanan görüntüden çok da farklı değil aslında. Diğer arkadaşlarından ayrılarak toplandığınız geniş odayı daha geniş toplumsal bir içerikte düşünebilirsiniz. Okulda arkadaşların belirli yaş gruplarına, ilgi ve yeteneklerine göre dersliklere ayrılmışlar. Benim sözünü ettiğim

kavram ise toplum içinde insanların yaşamlarını nasıl kazandığı sorusuyla ilgili. Örneğin çalışarak ya da emeğini satarak yaşamak zorundaysan emekçi sınıfların bir parçasısın demektir. Fabrikaların, tarlaların, şirketlerin, özel işletmelerin, apartmanların ya da büyük bir sermaye birikiminin varsa, çalışmadan yaşıyorsan kişisel benliğin varlıklı sınıflarla bütünleşmiştir. Modern çağda ticaret ve sermaye birikimiyle zenginleşen sınıfları “kentli” anlamındaki burjuvazi kavramıyla adlandırıyoruz. Önceki dönemlerde toprağa dayalı zenginleşen sınıflara ise aristokrasi, derebeyi ya da toprak beyleri diyorduk.

Kapitalist ülkelerde sınıflar kendi içinde de bazı ayrımlara uğrarlar. Örneğin kafa emekçileri, kol emekçileri, ticaret burjuvazisi, sanayi burjuvazisi, taşra burjuvazisi gibi. Bu saydıklarım günümüzdeki modern toplumun sınıflarıdır. Buna ek olarak geçmişte kalan ve ne hikmetse günümüzde bile halen yaşayan feodal sınıfların temsilcilerinden de söz edebiliriz.

Bu sınıflara kısaca güçlüler ve zayıflar da diyebilir miyiz?

Diyebiliriz. Ezenler ve ezilenler de diyebiliriz. Güçlülerle zayıfların, ezenlerle ezilenlerin toplumsal çözümleri farklı olabiliyor. İnsanlar toplum halinde yaşamaya başladıktan beri ezilenler, yoksullar ve dışlananların ortak talebi “eşitlik ve adalet” olmuştur. İlkçağdaki bütün köle isyanları eşitlik ve adalet talebiyle ortaya çıkmıştır. Ortaçağda köylü ayaklanmaları ve sonraki dönemde işçi isyanlarının sloganı eşitlik ve adalettir. İnsanlar arasında dil, din, renk, mal, mülk gibi konulardan ayrımlar yaşanmasına karşı çıkıyorlar. Erkeklerle kadınlardaki eşitsizlikleri kabul etmiyorlar. Antik dönem filozoflarından Aristoteles “Zayıflar her za-

man eşitlik ve adalet isterler. Güçlüler ise bunların hiçbirini dikkate almaz” derken bu gerçeği dile getirmek istiyordu. Eşitlik her zaman alt sınıflardan gelen bir çağrıdır. Geçen hafta evimize gelen fırın tamircisiyle sohbet ettiğimizde ne kadar anlamlı sözler ettiğini hatırlıyor musun? “Oyun bitince şah da piyon da aynı kutuya atılır” demişti. Söylemek istediğim, böyle bir sözü Rockefeller, Elon Musk, Bill Gates gibi zenginlerden duyamayız. Emek yoluyla geçinenlerden, dışlanmış ve horlanmışlardan duyarız. Eşitlik doğanın bir kanunuysa, insanlar arasında neden bir eşitlik olmasın şeklinde bir itiraz olarak da ele alabiliriz bu sözleri.

Kafam karıştı babacığım. Ben şimdi hangi sınıftan oluyorum öyleyse?

Sen şimdi bir öğrencisin. Annen bir öğretmen, bir devlet memuru. Ben de bir öğretim üyesiyim. Ortak özelliğimiz bir beden ya da kafa emeğine dayanmamız ve çalışarak yaşıyor olmamız. Bu özelliğimiz bizi emekçi sınıfların bir parçası yapar. Fakat kişinin ait olduğu sınıfı belirleyen başka bir etmen daha var: O da kişinin kendisini hangi sınıfın yanında gördüğüdür. Yani kendini hangi sınıfın toplum ve insanlık tahayyülüne daha yakın gördüğün önem kazanıyor.

Tahayyül mü? O da ne? Eski dille konuşmayı sen de benimsemişsin demek? Böyle yapınca hiç anlaşılıyorsunuz!

Çok haklısın... Konuşurken seçici olmak ve yaşayan dili kullanmak en doğrusu olur. Bu sözcüğü “imgelerimiz” ya da “hayallerimiz” biçiminde güncelleyebilirim. Örneğin büyük ölçekli ticaret burjuvazisinin bir üyesi olduğunu düşün. Eğitim ve sağlık hizmetlerinin ticarileştiği, halka ait kamusal alanların sermayeye açıldığı, kapitalizmin gördü-